

KORNATI**Aleš A. Smrekar**

UDK: 913(497.5 Kornati)

COBISS: 1.04

IZVLEČEK**Kornati**

Na Kornatih, arhipelagu s številnimi majhnimi otoki, ki so zelo izpostavljeni zakrasevanju, so bila kmetijska zemljišča že v preteklosti kljub neugodnim pogojem namenjena zlasti pašnikom in deloma tudi poljem. V novejšem času se vse bolj uveljavlja turizem, predvsem navtični. Z ustanovitvijo Narodnega parka Kornati leta 1980, ki zajema le zunanji, najbolj atraktivni del otočja, so bili oblikovani kriteriji, s pomočjo katerih lahko varujejo morsko in kopno pokrajino.

KLJUČNE BESEDE

regionalna geografija, Kornati, zgodovina, turizem, narodni park

ABSTRACT**The Kornati Islands**

In spite of unfavourable conditions for life, the Kornati Islands, an archipelago consisting of numerous small isles that are strongly exposed to karstification, were used especially for pastures and partly for fields already in the past. However, in more recent times, tourism has also been gaining in importance, the nautic tourism in particular. Only in 1980, when a part of the Kornati Islands, i. e. the outer, most attractive section of the archipelago, was declared National Park, the criteria were established that enable the protection both of the seascape and the landscape.

KEYWORDS

regional geography, Kornati, history, tourism, national park

AVTOR**Aleš A. Smrekar**

Naziv: mag., univerzitetni dipl. geograf in univerzitetni dipl. etnolog

Naslov: Inštitut za geografijo, Trg francoske revolucije 7, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: +386 (0)1 200 27 27

Faks: +386 (0)1 200 27 34

E-pošta: ales.smrekar@uni-lj.si

Kornati ležijo na srednjem Jadranu med Zadrom in Šibenikom. Sestavljajo jih štirje nizi otokov: Sitski, Žutski, Kornatski in Piškarski, v katerih je kar 147 otokov, otočkov in morskih grebenov. Na severozahodu mejijo na Dugi otok, na jugovzhodu na Žirje, v smeri proti kopnemu jih obdajajo otoki Pašman, Vrgada in Murter, proti jugozahodu pa odprto morje. Njihova skupna površina obsega okoli 300 km². Od tega je kopnega 69 km², čeprav je težko natančno določiti površino, saj so nekateri grebeni prav na vodni gladini. Dolžina arhipelaga v smeri severozahod–jugovzhod je 25 km, njegova največja širina (smer severovzhod–jugozahod) pa je 13 km. Malo manj kot polovico kopnega (32,5 km²) pripada osrednjemu otoku v arhipelagu – Kornatu, ki meri v dolžino 25 km, nikjer pa ne presega širine 2,4 km. Niza otokov bližje kopnemu sta po velikosti in številu otokov manjša ter sta lokalno znana kot Gornji Kornat z največjim otokom Žutom (14,8 km²). Druga niza otokov, znana tudi pod imenom Donji Kornat, zajemata več otokov z največjim Kornatom ter sestavljata Narodni park Kornati (2).

Geološka zgradba Kornatov je enaka kot v srednji Dalmaciji na območju t. i. Zunanjih Dinaridov. Geotektonski premiki so sinklinalno-antiklinalno izmenjavo reliefa pripeljali v različne lege. Najstarejše plasti, ki sestavljajo jedro antiklinal, so dolomitne in prihajajo na površje samo na posameznih mestih, najpogosteje pa srečujemo zgornjekredne apnenice. Kornati so izpostavljeni zakrasevanju, tako da so pogoste različne kraške oblike (škraplje, ponikve, jame ...), ki so posledica denudacijskih, abrazijskih ter korozijskih procesov. Številne od teh pojavov lahko opazimo tudi pod morsko gladino, saj je to območje morje zalilo šele z dviganjem morske gladine za nekaj manj kot 100 m v zadnjih 25.000 letih zaradi taljenja ledu po zadnji ledenitvi v pleistocenu. Na območju Kornatov je torej potopljen kraški relief. Srečujemo tudi številne klife s strmimi stenami na zunanjih, izpostavljenih straneh otokov. Na njihovo oblikovanje sta vplivala predvsem položaj njihovih plasti in močna abrazija morja. Klifi, ki se dvigujejo tudi preko 80 m nad morsko gladino in do skoraj 100 m pod njo, so dolgi tudi več kot en kilometer.

Te klife Murterani, najpogostejši obiskovalci Kornatov, imenujejo krone (*krune*) (1). Takšnih oblik je v arhipelagu kar nekaj. Otočje je torej »okronano« in prvi zapis o njem najdemo v 11. stoletju (Hickque vocatur Corona). Kasneje se je uveljavilo ime Kronske otoki (Isle Inconronate), ki so ga domačini pohrvali v Kornate (5).

Za Kornate je značilno zmerno toplo mediteransko podnebje z izrazitim, suhim in vročim poletjem ter vlažnim jesensko-zimskim obdobjem. Edina meteorološka postaja na Kornatih je na otočku Vela Sestrica pri svetilniku, imenovanem Tayer, ki je na obravnavanem območju edini svetilnik z osebjem. Povprečna julijska temperatura je $24,1^{\circ}\text{C}$, povprečna januarska pa $7,3^{\circ}\text{C}$. Tudi površinski sloj morja je topel. Povprečna julijska temperatura morske vode je 23°C , pozimi pa se v povprečju ne ohladi pod 14°C .

Najpogostejša vetrova sta burja in jugo, čeprav je malo več kot desetino časa tudi brezveterje. Burja, ki praviloma piha s severovzhodne smeri, prevladuje pozimi. Najmočnejša je v kanalih, ki so obrnjeni proti kopnemu. Še posebej nevarna je za manjša plovila, ker piha v sunkih. Kadar je nad kopnim visok zračni pritisk, nad Kornati pa nizek, zapiha ciklonalna burja, ki prinaša oblačno in deževno vreme, ob anticiklonalni burji pa je vreme jasno in suho. Jugo, ki piha z jugovzhodne strani, ima prav tako dve obliki, ciklonalni jugo (oblačno, deževno vreme) ter anticiklonalni jugo (jasno, suho vreme). Poljedelci se še zlasti bojijo anticiklonalnega, saj gre za topel in suh veter, ki škoduje kulturnim rastlinam. Izsušuje zlasti vinsko trto, ki je je zaradi različnih razlogov vse manj, in to v dobi, ko najbolj potrebuje vlago. Zato mu pravijo »palac« (požigalec), ker jo »pali« (požge, posuši) (3).

Posledica ciklonalnih tvorbo so tudi padavine. Srednja letna količina padavin je okoli 800 mm, v smeri od kopnega proti odprtemu morju pa se zmanjša za več kot 100 mm. Največ padavin pade pozimi, medtem ko jih pade skoraj ni. V obdobju maj–avgust jih je manj kot 130 mm.

Vode je na Kornatih malo, saj hidrogeološke značilnosti otočja kažejo na veliko zakra-

Slika 1: Stalnih prebivalcev na Kornatih sicer ni, občasno pa tja prihajajo lastniki zemljišč z okoliških poseljenih otokov in celine ter v zadnjem času tudi turisti (foto: Aleš A. Smrekar).

selost površja in s tem na vodoprepustno podlago. Ta na nekaterih manjših območjih zaradi dolomitnih tal omogoča vsaj občasne izvire, ki so odvisni tudi od majhne količine padavin. Vodo, ki praviloma hitro pronica v tla, najdemo v nekaterih jamah in se zadržuje na dnu, vendar se skoraj povsod meša z morsko, tako da je slankasta, zato ni primerna za pitje, temveč le za kuhanje in pranje. Na nekaterih kraških poljih je razvita celo skromna rečna mreža z občasno vodo v strugah, ki ponika ali pa se zbira v kalih ter jo uporabljajo za napajanje živine in za namakanje vinogradov. Kali so na terra rossi, ki je manj prepustna in se pojavlja na obdelanih kraških poljih, predvsem na Kornatu (Tarac, Trtuša, Šipnata) in Žutu (pri Veli Grbi). Zaradi težav pri oskrbi s pitno vodo ima na Kornatih skoraj vsaka hiša cisterno, v kateri zbirajo deževnico. Na vsem otočju je bila zgrajena samo ena javna cisterna za pitno vodo, in sicer leta 1910 v zalivu Kravljaci.

Razporeditev rasti na kopnem delu Kornatov je posledica določenih podnebnih, geoloških, pedoloških in antropogenih dejavnikov. Prvotno je bilo verjetno celotno območje otočja pokrito s hrastovimi gozdovi. Današnji rastlinski pokrov Kornatov predstavljajo v kar osmih desetinah površine kamniti pašniki, le malo pa je gozdov in obdelovalnih zemljišč. Nekateri lastniki pašnikov še vedno na tradicionalen način požigajo suho travo, da bi se obnovilo travniško rastje za pašo ovac, ter s tem ohranjajo pašnike. Popisanih je 200 različnih

rastlinskih vrst, kar je v primerjavi z drugimi deli Jadrana malo. Tudi živalski svet na kopnem je skromen. Edina zver, ki živi na otočju, je kuna belica (4).

Zato pa je toliko bogatejši rastlinski in živalski morski svet, saj je območje ekološko zelo raznoliko, zato srečujemo številne vrste, ki jih najdemo v različnih delih Sredozemskega morja. Zastopani so tako obalni, kakor tudi globokomorski organizmi. Še posebej bogato je življenje ob zunanjem robu otokov, kjer se klifi strmo spuščajo v morje in to vse do presvetljenih 80 m pod morsk gladino (2). Na morskem dnu so zabeležili več kot 350 rastlinskih vrst, kar kaže na veliko globinsko razširjenost živega sveta ter dobro ohranjenost. Tudi živalstvo je zelo pestro, saj so zabeležili skoraj 300 bentoških vrst in podvrst, prav tako pa je območje bogato tudi z raki, ribami in glavonožci. Celovit pogled nam kaže, da je kornatski akvatorij dobro ohranjen in da vplivi splošnega onesnaženja na tem območju na splošno še niso prisotni. Kljub vsemu je opazno osiromašenje

tamkajšnjega živalstva. Problem je zlasti v prelovu v preteklosti kot tudi v ribolovu z neprimernimi, prepovedanimi sredstvi. Od leta 1960 do 1992 se je zmanjšalo število ribjih vrst za okrog polovico, skupen ulov na posamezno mrežo pa za dve tretjini, pri čemer se je najbolj zmanjšal delež rib med 1,5 in 2 kg (4). Stanje se od osemdesetih let, ko je bilo vzpostavljeno delovanje narodnega parka in s tem poseben varstveni režim, izboljšuje. Še prav poseben režim varovanja v okviru narodnega parka pa imajo tri območja, Mrтваč z Velikim ter Malim Obručanom, Klobučar in Purara, kjer je omejeno gibanje, saj so ta območja namenjena izključno naravnemu razvoju.

Že zgodaj so spoznali veliko vrednost pokrajine na Kornatih, a šele leta 1967 so zaščitili kopni del celotnega otočja, torej vse štiri nize otokov. Po priporočilu druge svetovne konference o narodnih parkih leta 1972 za zaščito vrednot obalnega in morskega okolja so se pričele priprave na razglasitev Narodnega parka Kornati. Intenzivna raziskovanja morja

Slika 2: V Kornatskem arhipelagu je zelo gost navtični promet, še posebej turističnih plovil. V slabših vremenskih razmerah so jim v pomoč tudi svetilniki (foto: Aleš A. Smrekar).

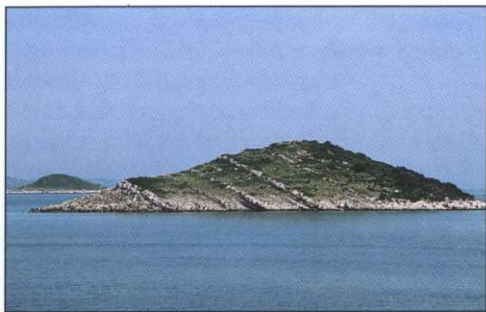
in morskega dna so potrdila pomen in vrednost tega naravnega območja. Zaradi svoje razvejenosti, geomorfoloških posebnosti, bogastva in raznolikosti živega sveta na kopnem in v morju je bila ta skupina otokov skupaj z jugovzhodnim delom Dugega otoka – globokim zalivom Telaščico leta 1980 razglašena za narodni park. Leta 1988 je bilo območje Dugega otoka izključeno iz narodnega parka ter zaščiteno z nižjo stopnjo varovanja, saj so bile gospodarske dejavnosti v tem prostoru preveč intenzivne. Narodni park sestavljata Kornatska in Piškrska otočna skupina – Donji Kornat (93 otokov) s pripadajočim morjem s skupno površino 224 km², od česar predstavlja kopni del manj kot petino površine. Morda je sporna razglasitev tega območja za narodni park, saj naravnega stanja, vsaj na kopnem, sploh ni več. Rastlinstvo je precej antropogeno pogojeno, saj večino otočja prekrivajo pašniki in le izjemoma še lahko vidimo črni hrast, ki je poleg maki je prevladoval v avtohtonem rastju, poleg tega pa so povsod prisotni vplivi večtisočletne člo-

vekovе dejavnosti. Še zlasti opazni so kamniti zidovi med posameznimi parcelami, zato predstavljajo bogato kulturno dediščino. V narodnem parku so praviloma dovoljene tiste dejavnosti, ki ne ogrožajo naravnega ravnovesja, kljub temu se srečujemo s poselitvijo (začasno), kmetijstvom in turizmom. Le na jugu narodnega parka je nekaj manjših območij, kjer ni dovoljen obisk, saj gre za posebej zaščiten del parka, namenjen izključno raziskavam. Tu primerjalno ugotavljajo, ali so kakšne posledice zaradi vseh dejavnosti v narodnem parku (7).

Kornati so danes brez stalnih prebivalcev, vendar je bilo v preteklosti to otočje poseljeno. Prve sledi najdemo na otoku Kornat že v neolitiku (4000–2000 let pred našim štetjem). Nedvomno je bilo zelo živahno v rimski dobi, saj so v prelivu Mala Proversa in ob njem našli številne ostanke. V kanalu, ki je verjetno umešten, je bil zgrajen bazen. Skozi kanal se je pretakalo morje z obeh strani, kar je bilo odločilno za vzgajanje in shranjevanje ulovljenih rib. V bližini so našli številne ostanke, ki kaže-

Slika 3: S trebljenjem kamna so si kmetje izboljševali pogoje za kmetovanje in parcele zavarovali pred vdorom živine (foto: Aleš A. Smrekar).

Slika 4: Nagnjeni apnenčasti skladi sestavljajo enega izmed skoraj 150 otokov kornatskega arhipelaga (foto: Aleš A. Smrekar).

jo na široko razvito kmetijstvo. Ni pa to območje edino na Kornatih, kjer lahko opazimo tovrstne sledi. Bogata arheološka dediščina iz različnih obdobij starega veka, med katero uvrščamo tudi številne kamnolome, potrjuje tezo, da je bilo v nekaterih obdobjih kar precej stalnega prebivalstva. Sem so pribežali z nevarnega kopnega predvsem v času raznih vojn. Samo ime otoka Kornat, ki ni niti italijanskega niti hrvaškega izvora, kaže na to, da je starejši od Beneške republike in potrjuje tezo, da so bili otoki gospodarsko izkoriščani že pred njihovi prihodom. Vse pogostejši vpadi Turkov na območje beneške Dalmacije so prisilili nezaščiten kmečko prebivalstvo, da je množično bežalo na otoke. Na celini so se v glavnem ukvarjali s pašo drobnice, medtem ko so jih na novih lokacijah fevdalci začeli usmerjati v poljedelstvo, ki pa se ni pomembneje razvilo.

V začetku 17. stoletja so Kornati zaradi vse pogostejših napadov ulcinjskih gusarjev ostali brez stalnega prebivalstva, saj so bili otoki zaradi svoje obrobne lege zelo izpostavljeni. Od tedaj dalje so bili pomembni le še za pašništvo. Ob koncu 18. stoletja, ko so kmetje, predvsem z Murterja, začeli odkupovati zemljišča od zadarskih oblastnikov, je poljedelstvo vse bolj preoblikovalo pokrajino, vendar so se naseljevali na otokih, še posebej na Kornatu, le v času sezonskih del. Konjunktura vina je spodbujala razvoj vinske trte, toda s pojavom filoksera proti koncu 19. stoletja se je tudi na uničenih vinogradih vse bolj uveljavljalo oljkarstvo. V nasprotju s prevlado prebivalcev Murterja na

kopnem imajo od 18. stoletja dalje ribolovne pravice skoraj izključno prebivalci Dugega otoka (5). Območja, ki niso bila obdelana, so namenili za pašo drobnice, vendar je bilo koz vse manj. Z razvojem pašništva so vse bolj čistili kamenje, ki so ga zlagali na meje zemljišč posameznih lastnikov ter tako omejili prostor za gibanje živine. Samo na Kornatu so zgradili kar 60 km takšnih zidov. S pojavom turizma po drugi svetovni vojni je začelo prihajati do opuščanja tradicionalnih oblik gospodarskih dejavnosti.

Kornati so danes v zasebni lasti okoliških prebivalcev, ki jih imenujejo Kurnatari, s tem da so večinski lastniki zemljišč Murterani (5). Seveda so si nestalni prebivalci že v preteklosti zgradili začasna bivališča, ki so običajno povsem ob morju, ob zalivih, zaščitene pred slabim vremenom. Takšnih bivališč je na Kornatu 150, na drugih otokih pa še 50. Praviloma so majhna in skromna (brez tekoče vode in elektrike) in večinoma namenjena lastnikom, ki občasno prihajajo na otoke kmetovat, in jih je okrog 1000.

Ta dejavnost je zelo ekstenzivna, kar je glede na pomanjkanje vodnih virov tudi razumljivo. Na že omenjenih kraških poljih je vsaj deloma razvito gojenje posameznih kultur. Pri tem ne gre za velike površine, toda terra rossa je na njih debelejša, kar omogoča večje zadrževanje vlage. Po propadu vinske trte konec 19. stoletja si vinogradništvo ni nikoli več opomoglo. Zdaj sta le dva vinograda na Kornatu, drugje pa jih sploh ni, zato pa je vse bolj prihajalo v ospredje gojenje oljk. Danes pokriva večino obdelanih površin (okrog 5 % površja) nekaj manj kot 15.000 oljčnih dreves. Vzrok za tako veliko priljubljenost gojenja oljk je tudi v bistveno enostavnejšem vzdrževanju te kulture, ki zahteva precej manj vloženega časa, kar je glede na oddaljenost stalnih bivališč ključnega pomena.

Za območja zunaj kraških polj so bile še pred nekaj desetletji značilne številne ovce, v zadnjih letih pa se je njihovo število ustalilo pri 3000. Še vedno živijo, tako kot v preteklosti, povsem samostojno življenje, tako da si same iščejo vodo za pitje, v skrajnih primerih celo morskno. Praviloma nimajo nikakršnih zaklonov

in niso navajene na človekovo bližino. Novembra, ko jih ulovijo kar z ribiškimi mrežami, ker jih na drugačen način ne uspejo, jih odpeljejo v matične kraje njihovih lastnikov, kjer prezimijo v hlevih, marca pa jih ponovno odpeljejo na Kornate.

Zmanjšanje zanimanja za kmetijstvo, zlasti pašo drobnice, prinaša tudi spremembe v pokrajini. Te se kažejo predvsem v vse obsežnejših ogozdenih površinah, čeprav je želja načrtovalcev prostora, da do tega procesa ne bi prihajalo, saj naj bi ohranjena kulturna pokrajina pripomogla k bolj privlačnemu videzu specifičnega kraškega sveta.

Ribolovna pravica na območju Kornatov je že v preteklih stoletjih pripadala prebivalcem Dugega otoka in tako je še danes. Pred ustanovitvijo narodnega parka je prihajalo do prelova, katerega posledice so prisotne še danes. Lov z mrežami je sicer še dovoljen, a le še za lastne potrebe, ne pa za prodajo.

Razvoj turizma v zadnjih desetletjih je prinesel številne spremembe tudi na Kornatskem otočju. Številne zalive obišče vse več športnih plovil, tako na motorni pogon, kot tudi jadrnic. V narodnem parku so leta 1999 zabeležili 28.500 registriranih obiskovalcev, ocenjujejo pa, da jih je bilo celo več kot 100.000, od tega devet desetlin z lastnimi plovili. Približno 10.000 obiskovalcev si je ogledalo Kornate organizirano. Po otočju so enodnevne goste vodili z dvajsetimi plovili, najpogostejše iz Murterja in Zadra.

Številni lastniki hiš so ugotovili, da si lahko izboljšajo gmotni položaj, zato so nekatere objekte spremenili v praviloma skromne restavracije, ki jih je skupno 20, v nekaterih najbolj obiskanih zalivih celo po več. V teh restavracijah ponujajo navtičnim gostom zlasti morske jedi in jaginetino, torej avtohtono hrano, čeprav je vsaj na območju narodnega parka prepovedan ribolov za trg.

Nekateri lastniki v sezoni svoje hiše tudi oddajajo. Ker gre pri tem za sivo ekonomijo, so na voljo le ocene o okrog 2000 nočitvah leta 1999. Tudi pri teh bivališčih gre za zelo asketsko urejene objekte.

Pogostejše se individualni navtični turisti odločajo za prenočevanje kar na lastnih plo-

vilih. Možnosti je več, in sicer sta od aprila do oktobra odprti dve marini s 120 oziroma 150 privezi. Manjša marina je na Žutu, večja pa na Piškeri, ki je celo v narodnem parku. Slednja je bila odprta šele leta 1985, torej že po ustanovitvi narodnega parka, v zadnjih letih pa so prisotna vse močnejša prizadevanja za njeno zaprtje (6). Poleg tega je prenočevanje v narodnem parku dovoljeno še v 16 temu namenjenih zalivih.

Potapljanje je zelo razširjeno zlasti v narodnem parku, saj omogoča ogled zelo raznovrstnega rastlinskega in živalskega vodnega sveta. Tej dejavnosti je namenjenih sedem območij in z vsakim letom se povečuje gneča med obiskovalci, zlasti na višku sezone. V letu 1999 je bilo tako prodanih že 3000 dnevnih dovolilnic.

V zadnjih desetletjih so vse bolj prisotna prizadevanja za ohranitev tako kulturne pokrajine na otokih, kot tudi morske flore in favne. Vse večji pritisk obiskovalcev na Kornate, ne le na narodni park, temveč tudi širše, kaže na silovit vzpon turizma, ki je zaradi političnih napestosti v prvi polovici devetdesetih let 20. stol. zamrl, vendar je pričakovati njegov ponoven razcvet. Zaenkrat sicer še ni bilo potrebe po omejevanju dnevnega obiska, vendar so nekatera območja zaradi svojih zanimivosti tako privlačna, da bo verjetno treba razmišljati tudi o tako neprimljubljenem ukrepu.

1. Bralić, I. 1995: *Nacionalni park Kornati. Nacionalni parkovi Hrvatske*. Zagreb.
2. Bralić, I. 1998: *Kornati National Park. Medmrežje*: <http://www.archaeology.net/kornati/index.html>. 5. 10. 2001.
3. Friganović, M. 1984: *Nacionalni park Kornati*. Zagreb.
4. Jadras, I., Pallaoro, A. 1995: *Priobalna područja nacionalnog parka »Kornati«*. Šibenik.
5. Kulušić, S. 1965: *Kornatska otočna skupina. Geografski glasnik*, 27. Zagreb.
6. Marčić, R. 1999: *Pešjar, Hrvatski Jadran – sjeverni dio. Vodič za nautičare*. Split.
7. Skračić, V. 1989: *Prilog javnoj raspravi u povodu donošenja prostornog plana nacionalnog parka Kornati i njegovih provedbenih odredbi*. Zadar.